

DINNYÉS PATRIK

SVÉD–OROSZ NAGYHATALMI VERSENGÉS A KARDISZI BÉKE (1661) TÜKRÉBEN

Bevezetés

A kora újkori Európa történetére nemcsak a középkorban is fennálló nagyhatalmak voltak jelentős hatással, hanem néhány olyan gyorsan megerősödő állam is, amelyek újonnan értek el nagyhatalmi státuszt. Ebből a tekintetből kívánjuk röviden bemutatni a 17-18. századi Kelet-Európa politikai hátterét. A főbb hangsúlyt kimondottan két éppen felemelkedő állam „találkozására” kívánjuk helyezni.

Svédország és Oroszország nagyhatalmi szerepe a 17-18. században teljesedett ki. Miután röviden áttekintjük, hogy milyen feltételek teljesülése következtében állíthatjuk most róluk, hogy a vizsgált időszakban valóban elérték a nagyhatalmi státuszt, a dolgozat további részében egy fordulópontnak bizonyult békeszerződést kívánunk megvizsgálni, amely messzemenően befolyásolta nemcsak a két állam egymással szembenálló erőviszonyát, de az európai politikára való érdekérvényesítésük erejét is. Az 1661-es kardiszi béke véleményünk szerint egész Európára hatással volt, de ha kiemelten csak Kelet-Európára tekintünk, akkor azt kell, hogy mondjuk, a tárgyalt évszázad egyik legjelentősebb diplomáciai eseménye volt.

A nagyhatalmiság kérdéséhez

A nagyhatalmi státusz vizsgálata nem könnyű feladat. Mitől és mikortól nagyhatalom a nagyhatalom, és kiváltképp fontos kérdés, hogy meddig? Vajon a történelem nagy bukásai a nagyhatalmat érintették, vagy már a volt nagyhatalmat? A 20. század végének születeként önkéntelenül is rendelkezünk olyan feltételeket és tényezőket a nagyhatalmi státusz mellé, amelyek számunkra természetesnek tűnhetnek, de talán az anakronizmus veszélyével fenyegetnek.

A hatalom szót vonatkoztatják emberek közötti viszonyra, miszerint: „valaki befolyást gyakorol egy másik emberre”.¹ Max Weber ezt fogalmazza meg részletesebben: „Minden olyan esetben hatalomról beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki a saját akaratát az ellenszegülés

¹ Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk.): Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. II. Alapelvek és alapintézmények. Miskolc, 2002. 26. (a továbbiakban: Bódig–Györfi, 2002.)

ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély.”² Két feltétel teljesülése esetén beszélhetünk politikai hatalomról: ha a hatalom gyakorlása autoritásigénnyel társul, és ha valaki (vagy valakik) a cselekvés akadályainak leküzdéséhez más embereket mozgósítanak. Ilyen mozgósítandó erők lehetnek szimpatizánsok, hadseregek, hivatalnokok, tisztségviselők stb.³ Az emberi támogatáson kívül azonban az érdekérvényesítéshez, azaz a hatalomgyakorláshoz segítséget nyújtanak a hatalmi elvek, amelyek igazolják a hatalmat, ezáltal elfogadottá teszik (tehát legitimálják), vagy éppen kényszerítő hatással alárendelnek.⁴

A svéd abszolutista hatalom kiépítését már Vasa Gusztáv elkezdte. Olyan eszközökkel, mint az egyház rendkívül hatékony kisajátítása, az ezüstművek kiaknázása, a vasexport támogatása, és az adószedés személyes ellenőrzése. Kemény és központosító uralmának az eredménye, hogy Svédország a Vasa-ház örökletes tartományának ismertetett el 1544-ben Västeråsban.⁵

A történetírók és társadalomtudósok általánosan egyetértenek abban, hogy az az állam tekinthető nagyhatalomnak, amelyik saját határain túlmenően képes beavatkozni más országok bel- és külpolitikájába. Paul Kennedy szerint a nagyhatalmi státusszal rendelkező ország „egy olyan állam, mely bármely más országgal szemben megállja a helyét”.⁶ Ez egy rövid definíció, amely azonban sejteti, hogy bármely területen képesnek kell lennie felvenni a versenyt bármely más országgal. Természetesen Kennedy ezt *A nagyhatalmak tündöklése és bukása c. munkájában még bővebben kifejti, de pontosabb, összefoglaló definíciót nem ad. Nem úgy Mészáros Klára, aki PhD disszertációjában a következőképpen fogalmaz: „nagyhatalom fogalma alatt egy olyan államot értek, amely nagyságánál, gazdasági, politikai és katonai erejénél fogva irányító szerepet játszik a nemzetközi életben”.*⁷ Ez a megfogalmazás már megemlíti azokat a legfőbb faktorokat, amelyek

² Weber, Max: Gazdaság és társadalom I. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. 77.

³ Bódig–Györfi, 2002. 27.

⁴ Negatív hatalmi elv pl. a félelem, míg pozitív az érdek és a meggyőződés. Bódig–Györfi, 2002. 28–32.

⁵ Az európai „reformátor” uralkodók közül a leghatékonyabb Gusztáv volt, hiszen pl. az egész egyházi vagyon a monarchia kezébe került, szemben a pazarló Tudorokkal és német fejedelmekkel. Anderson, Perry: Az abszolutista állam. Gondolat, Budapest, 1989. 225–227.

⁶ Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 506. (a továbbiakban: Kennedy, 1992.)

⁷ Mészáros Klára: Tudományos-technikai modernizáció és gazdasági fejlődés Kínában – A multipoláris világrend egy új nagyhatalmának születése. Budapest, 1999. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/128/1/meszaros_klara.pdf (letöltve: 2014-04-25) (a továbbiakban: Mészáros, 1999.)

a nagy hatalmiságot biztosítják egy állam számára, a definíció kizárólagossága mégis szűkíti a nagyhatalmak meghatározásának lehetőségét. Hiszen mit érthetünk „nagyság” alatt pontosan? Csak területileg nagy állam érhet el nagyhatalmi státuszt? Vagy a politikai és katonai erő együttesen kell, hogy jelen legyen mint a beavatkozás eszköze?

A 20. század derekától beszélhetünk *szuperhatalmakról*, sőt mára már *hiperhatalmakról* is. Utóbbit először Hubert Védrine francia külügyminiszter alkalmazta az Egyesült Államokra.⁸ Ezt alátámasztja Zbigniew Brzezinski is, aki szerint a történelem eddig egyetlen olyan nagyhatalmat sem mutatott fel, amelyik ilyen sokrétűen gyakorolt volna hatást az egész világra, beleértve katonai, technológiai és gazdasági erejét, politikai befolyását, de kulturális ideáját is, ami tulajdonképpen egyet jelent a vonzó amerikai életformával.⁹ Mészáros Klára ugyanakkor a modernizáció következtében Kínát is hiperhatalomnak tartja, de éles különbséget téve szuper- és hiperhatalom között. Az ő meghatározása szerint a szuperhatalmi státuszhoz (minimum asszociáció által) kapcsolódik „katonai erő és ütőképesség”, ezért ezt a kínai vezetés határozottan elutasítja, lévén „nem szándékoznak olyan katonai túlsúlyra szert tenni, amely más országokat fenyegethet”.¹⁰ De vajon érdemes-e párhuzamot vonni a mai és az általunk tárgyalt korszak nagyhatalmai között?

Ha az összehasonlítás mellett döntünk, és ennek során találunk párhuzamokat a keletkezésükben és fennállásukban, akkor nagy valószínűséggel a hanyatlásukban is lesznek összefüggések. Történészek és társadalomtudósok hosszú sora próbált már választ adni erre a kérdésre felállítva különböző determinista törvényszerűségeket. Paul Kennedy *A nagyhatalmak tündöklése és bukása* c. nagyszabású munkájában, miután bemutatta az elmúlt fél évezred nagyhatalmi történetét, az epilógusban röviden ismertette erre vonatkozóan néhány megfigyelést.¹¹

⁸ New York Times, 1999. febr. 5. http://www.nytimes.com/1999/02/05/news/05iht-france.t_0.html (letöltve: 2014-04-25)

⁹ A szerző idesorol még egyfajta rendkívüli szervezői képességet, dinamizmust, versenyképességet és a társadalmi és politikai elit befolyásosságát. Brzezinski, Zbigniew: *The Grand Chessboard*. 1998. 10. http://www.takeoverworld.info/Grand_Chessboard.pdf (letöltve: 2014-04-25)

¹⁰ Mészáros, 1999.

¹¹ Kennedy a nemzetközi tudományok neves kutatójának, Martin Wight, *Power Politics* c. munkája nyomán a következő definícióval határozta meg a nagyhatalmi státuszt: „egy olyan állam, mely bármely más országgal szemben megállja a helyét”. Kennedy, 1992. 506.

A svéd nagyhatalmiság

Az észak-európai térségben a 16. század elejére tehető a Kalmari Unió (1397-1523) felbomlása, amelyet jó egy évszázaddal követett Svédország tényleges fel-emelkedése.¹² Az északi állam (külpolitikai és gazdasági) fejlődése/térnyerése, azonban már a *Vasa-dinasztia*¹³ trónra jutásával, éppen az említett unió felbomlásával, a 16. század elején elindult.

A – Hansa városok segítségével – Dániától sikeresen függetlenedő I. Gusztáv (1523-1560) ugyan még a svéd rendek¹⁴ segítségével lépett trónra, de a Vasa-dinasztia későbbi uralkodóira jellemző abszolutisztikus hatalomgyakorlás már alatta elkezdett kiépülni. Ennek egyik legfőbb lépése a saját birtokainak növelése. Kezdetben a Vasa- és a királyi birtokok olvadtak egybe, majd a reformáció következtében az egyházi birtokok is a koronára szálltak.¹⁵ Mindezen eseményekre azonban csak mint előzményekre kívánunk tekinteni, a tényleges nagyhatalmi státusz elérése a már említett 17. század közepére következett be. Ebben az időszakban a Balti-tenger partvidikének jelentős része svéd fennhatóság alá tartozott. A 30 éves (1618-1648) háborúban a svéd király, Gusztáv Adolf (1611-1632) mint a protestáns országok legfőbb védelmezője lépett fel. Seregeivel eljutott egészen Bajorországig sorozatos sikereket érve el a császári hadsereg ellen.

¹² Gebei Sándor a pontos dátumot 1617-ben állapítja meg. Ezen állítását az Oroszországgal megkötött sztolbovói békével indokolja, mely alapján területi és kereskedelmi előnyökre tett szert Svédország. Gebei Sándor: A kora-újkor „vasbirodalom”. Svédország, 1617–1721. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE BTK, Budapest, 2010. 175. (a továbbiakban: Gebei, 2010.)

¹³ Valószínűleg pontosabb, ha ebben az időszakban még csak a dinasztia megalakulásáról beszélünk, hiszen az első Vasa uralkodó, Gusztáv (1523–1560) nagybirtokosként egy dánellenes nemesi felkelés élére állva ragadta magához a királyi hatalmat. Az örökletes dinasztia 1544-ben Västeråsban alapították meg. Moberg, Vilhelm: Népem története. Svédország a középkorban. Gondolat, Budapest, 1984. 360. (a továbbiakban: Moberg, 1984.)

¹⁴ Svédországban négy rendről beszélhetünk a tárgyalt időszakban: nemesség, egyháziak, polgárság és szabad parasztság. Királyválasztó joga az országgyűlésnek (Riksdag) és közvetett módon a szabad parasztság helyi gyűléseinek (landsting) volt. Bárány Attila: A Skandináv királyságok. In: Orosz István – ifj. Barta János – Angi János: Európa az újkorban (16–18. század). Multiplex Media, Debrecen, 2006. 224.

¹⁵ Az 1523-as évben, Gusztáv trónra lépésekor az alábbi módon oszlottak meg a birtokok: „3754 koronabirtok, 14340 egyházi birtok, 13922 nemesi birtok és 35239 adóbirtok, azaz egyéni parasztgazdaság.” 1560-ra a változás egészen szembeötlő: „az államnak 18936 birtoka van, az egyháznak egyetlen egy sincs, a nemességnek 14175, a parasztoké pedig 33130.” A szekularizációt tehát teljes egészében az uralkodó hajtotta végre, mégpedig a saját birtokállományának hasznára. Moberg, 1984. 380.

A vesztfáliai béke (1648) eredményeképpen a svéd nagyhatalmiság megkérdőjelezhetetlenné vált: megkapta egész Nyugat-Pomerániát Stettinnel (ezzel uralva az Odera folyó kereskedelmét), több szigetet, Wismart, egyes északnyugat-német-országi területeket, illetve a brémai és verdeni püspökséget (Bréma városát nem). Területi és gazdasági terjeszkedése által Svédország a 17. századra Észak-Európa legjelentősebb hatalma lett, amely így tevékenyen avatkozhatott bele Európa más területeit érintő kérdésekbe is, leginkább kiváló állapotban lévő seregére és a vas-, illetve rézexportjára támaszkodva.¹⁶

A hatalma csúcán lévő balti állam területi elhelyezkedéséből fakadóan (már sokadszorra) került szembe a másik, éppen feltörekvő keleti államalakulattal, Oroszországgal. A 30 éves háború óta, bár 10 év sem telt el, mégis sok változást láthatunk Svédországban. Az európai háborúban sikeres Gusztáv Adolf lánya, Krisztina (1632-1654) királynő titokban katolizált, majd trónjáról is lemondott, unokaöccse, X. Károly Gusztáv (1654-1660) javára.¹⁷ Az ő uralkodása alatt robbant ki az északi háború, amelyből jelen munkánkban csak a svéd–orosz szakaszt lezáró kardiszi békével kívánunk foglalkozni. Azzal a békével, amely mintegy fél évszázadra meghatározta a térség nagyhatalmi politikáját.

A területi igényekből fakadó legfőbb ellentétet éppen a Balti-tenger keleti része adta. IV. (Rettegett) Iván (1533/1547-1584) uralkodásának kezdetétől az orosz külpolitika kiemelt célja a Balti-tengerre való kijutás volt. A zavartalan, egész éves kereskedelmi útvonal biztosításához elengedhetetlen volt legalább egy kikötő fenntartása.¹⁸

Az orosz nagyhatalmiság

Az Európa keleti végén elhelyezkedő orosz állam több fejedelemség és nagyfejedelemség egyesítésével hosszú folyamat során jött létre.¹⁹ Ezt a folyamatot az

¹⁶ A 17. század első felében szinte a teljes katonai kiadást fedezte a réz külföldön való eladása, a kitermelés tetőfokán évi 3000 tonnát bányásztak ki. Az említett században, a réz, a vas és a kátrány adta a svéd export 80-90%-kát. Kan, A. Sz.: A skandináv országok története. Kossuth, 1976. 79–80.

¹⁷ Az uralkodóváltás egyben dinasztiaaváltást is jelentett, hiszen X. Károly Gusztáv a Pfalz-Zweibrücken-Kleeburg-házból származott, amely egyébként a Wittelsbach-ház mellékága volt.

¹⁸ Ezzel a céllal fektette le I. Péter a mai Szentpétervár alapjait. Korábban – a balti-térségben az időnként elfoglalt kikötőkön kívül – a nyugati kereskedelem csak a melegebb hónapokban rendelkezésre álló Arhangelszken keresztül folyhatott.

¹⁹ Az első jelentős uralkodó, aki az egyeduralom kiépítésére és a környező területek ellenőrzés alá vonására törekedett, az a Rurik-házból való III. (Nagy) Iván (1462–1505) volt. Az ő külpolitikai tevékenységét azonban utódai is folytatták, mint III. Vaszilij

„orosz földek összegyűjtésének”²⁰ is nevezi a szakirodalom. Ez a szó rendkívül jól jelzi a küzdelmes munkát, amely végbement a mindenkori orosz uralkodó vezetésével.

A kezdetben kijevi, moszkvai, majd pétervári központtal megalakult állam 1721-re birodalmi magasságokig ért, a világ nemcsak legnagyobb, de egyik leg-erősebb országává lett.²¹ Az egyesítés azonban már a kezdetektől csak az erős központi hatalommal valósulhatott meg, hiszen már a 9-13. század között fenn-álló Kijevi Rusz is legalább huszonkét népet foglalt magába.²² A 17. századra már kiépülni látszott egy szigorú adminisztratív rendszer, amely a népeket egy-éségesen foglalta magába, de sok esetben szem előtt tartva az egyes régiók sajá-
tosságait és hagyományait. Ez tette lehetővé a heterogén népcsoportokból álló, de orosz vezetésű állam fenntartását, majd „világhatalommá” válását. Az orosz vezetés azonban nem vezetett egyfajta orosz nacionalizmushoz, sokkal inkább számított a közös hit, a pravoszláv egyházhoz való tartozás.²³ Később mindezek oda vezettek, hogy az állam egységessége a 18. századra már nem volt kérdés, a cár egyeduralkodóként teljes hatalommal rendelkezett országa és népe(i) felett. A központi hatalom meggyengülésére általában csak az éppen regnáló uralkodó halála környékén volt példa, de amint sikerült az utód megkoronázása, az egész állam ismét egységesen sorakozott fel akár még a zsarnok cár mögött is. Ezzel magyarázható a „Rettegett” jelzővel ellátott IV. Iván mintegy 37 éves uralkodása vagy I. Péter rendkívüli reformjainak sikeres véghezvitele.

Oroszország számára kedvező volt még, hogy ellentétben a többi közép-euró-
pai állammal, keleten csak „ingatag határokkal” rendelkezett, amelyeken túl (az USA-hoz hasonlóan) nem találkozott jelentős katonai erővel.²⁴ Jelentősebb kato-
nai erőt így jóformán csak az európai hadszíntereken kellett állomásoztatnia. Ki-

---

(1505–1533) és IV. (Rettegett) Iván. Uralkodásuk alatt államukhoz csatolták többek között a Jaroszlavli, Rosztovi, Novgorodi, Tveri és Pszkovi Fejedelemségeket, majd a Kazányi és Asztrahányi Kánságot. Heller, Mihail: Az Orosz Birodalom története. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 101–126. (a továbbiakban: Heller, 2000.)

²⁰ Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország történe-
te. Pannonica Kiadó, 2001. 147.

²¹ I. Péter cár felvéve az imperátor címet valóban császár, azaz birodalmi uralkodó lett,
1721-től. Kennedy, 1992. 105.

²² A orosz lakosságon kívül a politikai államba tartoztak még finnugorok, balti népek,
törökök és irániak. Később még ehhez jöttek a tatárok, ukránok, lengyelek, finnek és
Közép-Ázsia egyéb népei. Szaharov, Andrej: Az orosz történelem új terminológiája.
ELTE Ruszisztikai Intézet, 2000. 18–19. (a továbbiakban: Szaharov, 2000.)

²³ A Moszkva mint harmadik Róma elmélet Konstantinápoly 1453-as eleste után kezdett
egyre mélyebb gyökeret verni a vezetés legfelsőbb köreiben. Szaharov, 2000. 19–20.

²⁴ Kennedy, 1992. 89.

mondottan a 17-18. századi nagyhatalmiság kérdéséhez Angi János nyomán két jelentős dátumot említenénk meg: „1613 – az első Romanov trónralépte, illetve 1696 – Péter egyedüli uralmának kezdete.”²⁵ Mihail Romanov (1613-1645) hatalomra kerülésével egy több mint 300 esztendőig hatalmon lévő dinasztia jelent meg az európai uralkodók porondján. Az első nemzetközi megmérettetést a harmincéves háború hozta volna, de abba „érdekhány” miatt az oroszok nem léptek be, noha a protestáns ligában (amelybe a Habsburg-ellenes, de katolikus Franciaország is beletartozott) örömmel fogadták volna. A hadakozásból azonban így sem maradtak ki, hiszen a Rzeczpospolitával negatív kimenetelű háborút folytattak.²⁶ A lengyel-orosz konfliktust tovább mélyítette a perejaszlavi egyezmény (1654), melynek eredménye a kis északi háború (1655–1660) lett.²⁷ A hadi események a Rzeczpospolitán és Oroszországon kívül még érintették a kozákokat, törököket, tatárokat, dánokat és a svédeket.

A kardiszi béke éve

Az 1661-es év nem csak Kelet-Európában hozott jelentős eseményt, hiszen ebben az évben halt meg Mazarin bíboros, s vette kezébe a hatalmat XIV. Lajos (1643–1715), akit az olvasó Napkirályként is ismerhet. Ezzel kezdődött el Franciaország mintegy két évszázados hegemoniája az európai politikában. A 72 évig uralkodó XIV. Lajos a kor monarcháinak példaképe volt. Európa leghatalmasabb államának uralkodója „a legtisztább monarchia megtestesülése, az abszolutizmus legtökéletesebb formája, az egységes kormányzati rendszer és modell megtervezője és íhletője, a gazdasági és gyarmatügyi vállalkozások éltető szelleme, a művészi és szellemi izlés diktátora, annak a katolikus népnek a »legkeresztényibb királya«, amelyik nem tűrt semmiféle vallási elhajlást, az európai diplomácia doyenje, a kontinens legragyogóbb hadseregének a főparancsnoka” volt. Legalábbis ilyen szemmel néztek rá, s nem alaptalanul. Norman Davies szerint noha ilyen elvárásoknak megfelelni ember nem tudhat, de XIV. Lajos nem járt tőle messze.²⁸ Franciaország felemelkedése hatással volt Svédországra is, hiszen vallási szempontból ugyan egymással szemben álltak, az ellenségük közös volt: a közép-európai ha-

²⁵ Angi János: Oroszország a 16–17. században. In: Európa az újkorban (szerk.: Orosz István – ifj. Barta János – Angi János). Debrecen, 2006. 238.

²⁶ Heller, 2000. 222.

²⁷ Az északi háborúk esetében a különböző szakirodalom különböző eltérő sorszámozást alkalmaz, éppen ezért mi ezeket elhagyjuk, és inkább a pontos dátumokkal igyekszünk elhelyezni a háborúkat az események láncolatában. Ez alól kivétel a „kis” (1655–1660) és „nagy” (1700–1721) északi háború, melyeket a szakirodalom is egyöntetűen különböztet meg a többitől.

²⁸ Davies, Norman: Európa története. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 580.

talmi túlsúlyra törekvő Habsburg-dinasztia. Ez a közös ellenség lehetővé tette az különbözőségek háttérbe szorítását.

Svédország a hadszíntéren csak igen ritkán találkozott Habsburg sereggel, de a külpolitikai törekvések szempontjából indokolt a két egymással szemben álló hatalom definiálása. Pontosabban három, hiszen mellettük még Oroszország dédelgetett reális expanziós célokat Kelet-Közép-Európában. Az eszközök mindhárom részről különböztek, hiszen hol fegyverrel, hol diplomáciai lépéssel próbálták érdekeiket érvényesíteni a térségben, de minden ilyen alkalommal egymással szemben találták magukat. Később a 18. század végén ez igazolódott be a Rzeczpospolita felosztásánál, csak annyi különbséggel, hogy az addigra nagyhatalmi státuszát veszített Svédország helyett a helyébe lépő Poroszország részesedett a lengyel-litván állam területéből.

A kardiszi szerződés ²⁹

A kardiszi szerződés (договор) mintegy fél évszázadra eldöntötte a versenyt a két felemelkedésben lévő állam között. 1661 után Oroszország alárendelődött a svéd nagyhatalmi politikának, a térség legfőbb tényezője az éppen hatalma csúcán lévő Svédország lett. Természetesen nem mondhatjuk, hogy ez az egy év olyan rendkívüli változást hozott volna, hiszen már a kardiszi békét megelőző Svédország jelentőségét is mutatja, hogy Oliver Cromwell is számolt az északi hatalommal. Sőt, voltak olyan korabeli nézetek is, amelyek egy Svédországtól Erdélyig terjedő protestáns államalakulatot vizionáltak. Bár ez nem tűnhet többnek, mint néhány fanatikus vágyálmának, de azt érdemes hozzátenni, hogy a korszakban ténylegesen formálódott egy angol-svéd-holland-erdélyi protestáns szövetség.³⁰

A svéd-orosz erőviszony csak az 1721-es nystadi békével módosult, miután Nagy Péter állama került fölénybe, és a svéd monarchia nemcsak hogy visszaszorult, hanem el is vesztette korábbi Európára gyakorolt hatását. Olyan fordulópont volt ez, amely végérvényesen a svéd mentalitás változását is meghozta, hiszen a politikai elit, a „Dominium maris Baltici” eszméjével örökérvényűen leszámolt.³¹

A kardiszi béke azonban még a dicsőséget hozta Svédország számára, az 1555-1661 közötti északi háború svéd-orosz szakaszának zárásaképpen. A szerződés

²⁹ A szerződés megtalálható az orosz törvények gyűjteményének 1649-1825 közötti első kötetében. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание первое : С 1649 по 12 декабря 1825 года. - СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. - 48 т.: указ. Т. 1 : С 1649 по 1675 : От No 1 до 618. - 1830. <http://elibrary.ru/nodes/179-t-1-s-1649-po-1675-ot-no-1-do-618-1830#page/566/mode/inspect/zoom/5> (letöltve: 2014-04-23)

³⁰ Szekfü Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 52–53.

³¹ Gebei, 2010. 192.

1661. június 21-re van dátumozva, de természetesen a ratifikáció más-más időpontokban történt. Alekszej Mihajlovics cár által 1661. augusztus 31-én Moszkvában, míg Stockholmban ugyanezen év szept. 30-án történt meg a svéd megerősítés. Eddigre azonban X. Károly Gusztáv már meghalt, ezért feleségének, Hedvig Eleonórának a kormánya végezte a diplomáciai lépéseket.³² Ez megfelelt a szerződésben lefektetett elveknek, miszerint a ratifikálásra a megkötést követő legkésőbb 4 hónapon belül sort kellett keríteni.³³ A ratifikált okiratok cseréjére előbb Moszkvában 1662. február 24-én, majd Stockholmban április 22-én került sor.³⁴ Ez a csere azonban már csak formaság volt, hiszen a ratifikációval a szerződés pontjai életbe léptek.

Kardisz (Kärde) városa a mai Észtországban, *Jõgeva* megye északi részén található. Egy apró falu, lakossága 2011-es népszámlálás eredménye alapján mindösszesen csak 118 fő. A néphagyomány úgy tartja, hogy még ma is áll az „épület”, amelyben aláírták a szerződést. A kis fakunyhó képe az interneten is megtalálható.³⁵

Az örökérvényű szerződés orosz és svéd nyelven íródott, de később más nyelvekre is lefordították. Mindkét fél delegációjának vezetői ismertek, az oroszok esetében a korábbiak és a későbbiek is. A szerződés végső formáját az orosz delegáció részéről az alábbi személyek határozták meg: egy bojár, Iván Prozorovszkij herceg; két asztalnok, Iván Barjatyinszkij herceg és Iván Proncsisev; Geraszim Dohurov dumai deák és Efim Jurjev deák. Svéd részről két tag a riksradból: Bengt Klaesson Horn, Tallin és Észtország gubernátora, vezérőrnagy és báró Gusztáv Persson Baner, lovassági parancsnok; illetve Anders Valvik, Észtország államtitkára.³⁶

³² Gebei, 2010. 186.

³³ Pohljobkin szerint 4 hónapon belül, de legkésőbb 1661. október 21-ig. „Произвести ратификацию не позднее чем через 4 месяца с момента подписания, т.е. не позднее 21 октября 1661 г.” Похлёбкин, Вильям Васильевич: Русско-шведские войны и миры в XVII в. In: Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. Москва. «Международные отношения». 1995 г. 212. (a továbbiakban: Похлёбкин, 1995.)

³⁴ Похлёбкин, 1995. 212.

³⁵ A falu földrajzi koordinátái: é. sz. 58° 50' 59", k. h. 26° 16' 36". <http://et.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4rde>

³⁶ Az orosz delegáció: „князь Прозоровский Иван Семенович, боярин; князь Барятинский Иван Петрович, стольник; Прончищев Иван Афанасьевич, стольник; Дохтуров Герасим, думный дьяк; Юрьев Ефим, дьяк. A svéd küldöttek: Бенкт Клаессон Хорн, член риксрода, генерал-майор, губернатор Ревеля и Эстляндии; барон Густав Перссон Банер, член риксрода, генерал кавалерии; Андерс Валвик, статс-секретарь Эстляндии.” Похлёбкин, 1995. 213.

A szerződés feltételeit a skandinavisztikával foglalkozó orosz történész, Pohljobkin (Вильям Васильевич Похлёбкин, 1923-2000)³⁷ 17 pontban foglalta össze. Az ő munkája alapján saját fordításunk által kívánunk áttekintő bemutatást mutatni a szerződésről.

A kardiszi szerződés tartalmi áttekintése³⁸

A szerződés elején a szerződő felek közötti béke és barátság visszaállításáról rendelkeznek a korábbi viszályra és háborúra fátylat borítva.³⁹

Külön rendelkeztek az orosz cár, illetve a svéd király által viselt vagy másoknak adományozott címekről, az általuk kialakított adminisztráció fenntartásáról. Ezeket szigorúan tiszteletben kellett tartani, kezdve az uralkodóktól a vajdákon át egészen a helytartókig. De ez nemcsak a cím viselését engedte meg, hanem a tisztségükben való megtartásukat is. Hogy pontosan mely területek hova tartoztak a háború után, természetesen arra is fény derül a szövegből.⁴⁰

Oroszország köteles volt átengedni Svédországnak az összes hódítását a Baltikumban, a határt a Peipus-tó és a Narva folyó⁴¹ alapján határozták meg. Átadta továbbá a Nyugati-Dvina folyó jobb partját Koknesz várostól, azaz Vidzeme lett részét és az összes észti földet keletre a Koknesz–Vörts-tó vonalától, azaz Võrumaa és Tartumaa megyék észti határáig, keleten Szirenszk városig. Mindezeket megtisztítva saját seregeitől és adminisztrációjától 1661. augusztus 16. napjáig. Kivétel volt Marienburg (*Alüksne*), amelyet később, a ratifikált okiratok kicserélése után két héttel kellett átadni, ahogy az orosz futár a svéd okmánnyal Stockholmból megérkezett Moszkvába. Itt Pohljobkin még hozzáteszi, hogy Marienburg

³⁷ Pohljobkin tudományos életműve leginkább a nemzetközi kapcsolatok, a diplomácia, a heraldika és az etnográfia területén jelentős. Műveit a világ 14 nyelvére fordították le. Munkásságát több nemzetközi díjjal is elismerték. http://www.observer.materik.ru/observer/N06_00/06_27.HTM (letöltve: 2014-06-04)

³⁸ A szerződés tartalmi áttekintéséhez Pohljobkin 17 pontból álló összefoglaló munkáját használtam fel. Похлёбкин, 1995. 212–215.

³⁹ „Предать забвению все ссоры, вражду, войны и восстановить мир и дружбу.” Похлёбкин, 1995. 213.

⁴⁰ „Строго соблюдать титулование официальными титулами всех должностных лиц высшей царской и королевской администрации - от самих монархов до их воевод и наместников на местах.” Похлёбкин, 1995. 213.

⁴¹ A tó mai neve észtil: *Peipsi järv*; míg a szerződésben az orosz Чудское озеро olvasható. A folyó észti neve *Narva jõgi*, oroszul pedig *Нарва*. Ma ezek képezik az orosz-észti határt.

*tényleges átadását a svédek egészen 1662 júliusának közepéig, tehát egy évig engedték halogatni.*⁴²

Mindezekből láthatjuk, hogy a szerződés a svéd fél számára kedvezőbb. Az orosz uralkodó ezzel a békével nemcsak a háború alatt szerzett területeket volt köteles visszaadni, hanem további, korábban elvesztett területekről is végérvényesen le kellett mondania.

A svédek egyébként – a szerződésben leírtak alapján – kötelesek voltak garantálni az orosz alattvalók szabad elvonulását Oroszországba, vagyonukkal, fegyverekkel és hadianyagaikkal együtt. Az új demarkációs határ Oroszország és Svédország között 1662 áprilisától kellett, hogy életbe lépjen.⁴³

A felek kötelezték magukat, hogy a határszéli területeken nem vállalkoznak semmilyen ellenséges cselekményre egymás ellen, sem más idegen népek ellen. Svédország vállalta, hogy nem hatol be Litvánia, Kis-Livónia, Fehéroroszország, Kisoroszország és Lappföld területére, míg Oroszország szintén távol marad se-regeivel a liv, észt, finn, számi, karél és izsór földektől, továbbá kötelezte magát, hogy ezeken a területeken bomlasztó tevékenységeket sem végez.⁴⁴

Mindkét oldalon helyreállították a szabad kereskedelmet. A svéd kereskedők számára már korábban látogatási jogot biztosítottak Moszkva, Novgorod, Pszkov, Ladoga, Jaroszlavl, Kolmogor, Tyihvin, Alekszandrov, Pereszlavl-Zalesszkij váro-

⁴² „Россия уступает Швеции все свои завоевания в Прибалтике и устанавливает границу по оз. Чудскому и по р. Нарове. Россия отдает все Правобережье Западной Двины от г. Кокнесе (Кукейнос, Кокенгаузен, он же Царевичев-Дмитриев), т.е. латышскую часть Видземе и все эстонские земли к востоку от линии Кокнес - Выртсярв, т.е. Вырумаа, Тартумаа, до их границы с Северной Эстонией (Эстляндией), т.е. на востоке до г. Сыренска, и очищает их от своих войск и административной до 16 августа 1661 г. Исключение составляет г. Мариенбург (Алуст, Алуksне), который возвращается спустя две недели после обмена ратификационными грамотами и возвращения со шведской грамотой из Стокгольма русского гонца в Москву. (Практически передача г. Мариенбурга Швеции затянулась до середины июля 1662 г., т.е. на год.)” Похлёбкин, 1995. 213.

⁴³ „Российские подданные имеют право свободного выезда в Россию и вывоза всего своего имущества из уступаемых Россией городов, в том числе могут вывозить свое оружие и боеприпасы. Демаркацию новой границы между Россией и Швецией начать с апреля 1662 г.” Похлёбкин, 1995. 213.

⁴⁴ „Стороны обязуются не предпринимать никаких враждебных действий друг против друга в пограничных районах, одинаково инонациональных как для России, так и для Швеции, т.е. Швеция не должна вторгаться в земли Литвы, Малых Ифлянт (Латгалии), Белоруссии, Малороссии, Лапландии, а Россия -не предпринимать вторжения в лифляндские, эстляндские, финляндские, лопарские, карельские и ижорские земли и не вести там подрывной работы.” Похлёбкин, 1995. 213–214.

saiba, de a szerződésben foglaltak alapján Moszkvában, Novgorodban, Pszkovban és Pereszlavl-Zalesszkijben a továbbiakban állandó kereskedőházak fenntartását is engedélyezték. Stockholmban, Rigában, Revalban (ma: Tallin), Narvában az orosz kereskedők számára szintén biztosították a kereskedelmi jogot.⁴⁵

A diplomaták szabad utazásának lehetőségét és mindenféle egyéb együttműködést és garanciát vállaltak a közlekedésben és az élelmiszer biztosításában a másik ország diplomatái számára saját területeiken, kölcsönösen.⁴⁶

A gazdasági ügyekben megváltoztatták a középkori tengerparti jogot, és segítségnyújtásra kötelezték magukat hajótörés esetén, illetve az adott területen fennálló adósságok rendezését lehetővé tették egymás valutájában.⁴⁷

Az orosz gazdaság fejlődését kívánta szolgálni az a kitétel, amely lehetővé tette a magas végzettségű mesterek és szakemberek (orvosok, bányászok, ékszerészek) Oroszországba való utazását Svédországból, illetve a svéd területeken keresztül más országokból.⁴⁸

Külön rendelkezések foglalkoznak a foglyokkal, háborús bűnösökkel. A hadifoglyokat, leszámítva azokat, akik felvették a pravoszláv hitet Oroszországban, kölcsönösen elengedték vagy kicserélték. A hadi szökevényeket az 1661-es évtől kezdődően kivétel nélkül kötelesek voltak egymásnak kiadatni, szemben a fosztogatókkal és rablókkal, akiket a foglyul ejtés helyszínén, a kiszolgáltatás lehetősége nélkül az uralkodó hatalom volt köteles megbüntetni.⁴⁹

⁴⁵ „С обеих сторон устанавливается свобода торговли для купечества, для которого кроме права посещения шведами таких городов, как Москва, Новгород, Псков, Ладога, Ярославль, Колмогоры, Тихвин, Александрова Слобода, Переяславль-Залесский, создавались еще и дворы в Москве, Новгороде, Пскове, Переяславле-Залесском для шведов, а в Стокгольме, Риге, Ревеле, Нарве - для русских купцов.” Похлёбкин, 1995. 214.

⁴⁶ „Подтверждались свободный проезд и всевозможное содействие и обеспечение транспортом и продовольствием всех дипломатических представителей обеих сторон по территории друг друга.”

⁴⁷ „Экономические статьи отменяли береговое право средневековья и обязывали помогать друг другу при кораблекрушениях, оплате взаимных долговых счетов и иных платежей на территории и в валюте друг друга.” Похлёбкин, 1995. 214.

⁴⁸ „Пропускать из Швеции и через шведские владения в Россию всех мастеров высокой квалификации и специалистов (докторов, рудознатцев, ювелиров).” Похлёбкин, 1995. 214.

⁴⁹ „Освободить и обменяться пленными, кроме тех, кто принял православие в России. Выдавать перебежчиков начиная с 1661 г. без исключений и регулярно. Грабителей, разбойников обеих сторон казнить на месте, там, где они пойманы, без выдачи другой стороне.” Похлёбкин, 1995. 214.

Az újonnan meghatározott határok megsértői ellen a helyi kormányzó erők voltak kötelesek fellépni. Ezt a célt szolgálta a szubszidiaritás⁵⁰ elvének az alkalmazása a határmenti gazdasági és adminisztrációs kérdések rendezésében. Ezzel a rendelkezéssel elérték, hogy helyi szinten oldják meg az esetlegesen felmerülő kérdéseket vagy konfliktusokat. A központi hatalmak csak a fontos kérdésekben tartottak igényt a döntések meghozatalára, illetve abban az esetben, ha egy-egy kérdés az alacsonyabb szintű igazgatás keretében nem oldódott meg.⁵¹

A hosszú távú béke fenntartása végett a szerződésbe belefoglalták annak minden alkalommal valót megerősítését, amikor a két ország valamelyik uralkodója befejezi az uralkodását – mégpedig az utódok által. Ez a biztosíték remek eszköz volt arra, hogy a tartalmi változtatás lehetősége nélkül maradjanak érvényben a szerződésben lefektetettek a két ország között, tehát ez ismét a svéd érdekeket volt hivatott erősíteni.⁵²

További védelmi lépés volt még a másolat készítésének kérdése. Abban az esetben, ha a két eredeti példány egyike elveszett volna, akkor annak pótlására a másik eredeti példányt kellett felhasználniuk, nem volt elegendő egy korábbi másolat használata. Ha tehát az oroszok elvesztették volna a saját orosz nyelvű szerződésüket, akkor kötelesek lettek volna egy orosz nyelvű fordítást készíteni a még meglévő svéd eredetiről, az elveszett dokumentumot nem pótolta volna egy az orosz eredetiről korábban készült orosz másolat.⁵³

Végül a szerződés rendelkezik, a korábban megkötött egyezményekről, miszerint a tjávzini (Тявзинский), viborgi (Выборгский), sztolbovoi (Столбовский), valieszári (Валиесарский) szerződések hatályban maradnak abban az esetben, ha megegyeznek a kardiszi békével, vagy nem mondanak neki ellent.⁵⁴

⁵⁰ Jelentése a politikában: az azonos hatalmi szinten felmerülő különböző kérdéseket a keletkezési szinten kell megoldani, a felsőbb hatalom bevonása nélkül. Az utóbbi közbelépésére csak abban az esetben kerül sor, ha nem sikerül megoldani a kérdést alacsonyabb szinten.

⁵¹ „Пограничных нарушителей казнить властью местных воевод, губернаторов. Все взаимные пограничные хозяйственные и административные претензии разбирать и решать на месте. Центральной власти передавать на разрешение только важнейшие, сложные вопросы.” Похлёбкин, 1995. 214.

⁵² „Мирный договор в Кардисе непременно вновь утверждать (ратифицировать) каждый раз в случае кончины монархов обеих сторон - их преемниками.” Похлёбкин, 1995. 214.

⁵³ „В случае утраты одного из оригиналов (подлинников) договора его основой должен служить подлинник на языке другой стороны, а не копия на языке утраченного оригинала.” Похлёбкин, 1995. 214.

⁵⁴ „Все предыдущие договоры — Тявзинский, Выборгский, Столбовский, Валиесарский - сохраняют силу во всем том, в чем они совпадают с Кардисским дого-

Kardisz után

Láthatjuk, hogy a kardiszi béke bár kétoldalú megegyezés, a svéd fél számára a kedvezőbb. Mindez egy olyan svéd siker része, amely az északi háborút követő évtizedekre svéd dominanciát hozott a térségbe, hiszen a kis északi háborút lezáró többi béke is jelentős mértékben a svéd érdekeket szolgálta. A lengyel uralkodó lemondott a svéd trónigényéről, a Balti-tenger partja túlnyomó részben továbbra is svéd kézben maradt, és az sem elhanyagolható, hogy a protestáns oldal egy hamarosan jelentős tagja is megerősödött: Brandenburg.⁵⁵

Svédország mögött a 17. század közepére két sikeres háború volt, amelyet több fronton vívott, különböző államok különböző típusú seregei ellen. A siker oka leginkább a gyors gazdasági fejlődés, a hadseregben végbevitt reformok és a katonai vezetők tehetsége volt.⁵⁶ Mindez azonban már egy jól ismert fejezete a történetírásnak.

вором или не противоречат ему.” Похлѣбкин, 1995. 214–215.

⁵⁵ A brandenburgi választófejedelem a lengyel királytól való függetlenedés „mellett” megkapta a Porosz Hercegséget, ezzel elindítva az egy évszázados küzdelmet a két porosz terület egyesítéséért. Mint ismeretes, ez 1772-ben valósult meg Lengyelország első felosztásával.

⁵⁶ Gebei, 2010. 176–177.